

ANIMALS I IDEOLOGIA EN L'ÀMBIT FUNERARI: ESTUDI ARQUEOZOLÒGIC DE LA NECRÒPOLIS DE LA PLAÇA DE LA VILA DE MADRID

ANIMALES E IDEOLOGÍA EN EL ÁMBITO FUNERARIO: ESTUDIO ARQUEOZOLÓGICO DE LA NECRÓPOLIS DE LA PLAZA VILA DE MADRID

ANIMAUX ET IDÉOLOGIE DANS LE MILIEU FUNÉRAIRE : ÉTUDE ARCHÉOZOOLOGIQUE DE LA NÉCROPOLE DE LA PLACE VILA DE MADRID

Els animals tenen una importància cabdal no només en l'àmbit econòmic de les societats del passat sinó també en l'àmbit ideològic. En aquest sentit, en aquest article es pretén de realitzar un estudi de les pràctiques rituals desenvolupades en un context funerari en les quals els animals van intervenir, ja sigui com a ofrena funerària, com a restes alimentàries d'un banquet o com a un objecte personal més de l'aixovar del difunt. Aquest estudi es realitzarà a partir de l'anàlisi de les restes de fauna provinents de l'estructura funerària de la necròpolis de la plaça de la Vila de Madrid.

Paraules clau: arqueozoologia, ideologia, necròpolis, ofrena, banquet, sacrifici.

Los animales tienen una importancia capital no sólo en el ámbito económico de las sociedades del pasado sino también en el ámbito ideológico. En este sentido, en el presente artículo se pretende realizar un estudio de las prácticas rituales desarrolladas en un contexto funerario en que intervinieron los animales, ya como ofrenda funeraria, ya como restos alimentarios de un banquete, ya como un objeto personal más del ajuar del difunto. Este estudio se realizará a partir del análisis de los restos de fauna provenientes de la estructura funeraria de la necrópolis de la plaza Vila de Madrid.

Palabras clave: arqueozoología, ideología, necrópolis, ofrenda, banquete, sacrificio.

Les animaux occupent une place capitale non seulement dans le milieu économique des sociétés du passé mais aussi dans le domaine idéologique. C'est dans ce sens que cet article souhaite réaliser une étude des pratiques rituelles qui se déroulaient dans un contexte funéraire où intervenaient des animaux en tant qu'offrande funéraire, que restes alimentaires d'un banquet ou comme s'il s'agissait d'un objet personnel supplémentaire appartenant aux effets du défunt. Cette étude se fera à partir de l'analyse des restes de la faune provenant de la structure funéraire de la nécropole de la place Vila de Madrid.

Mots clés : archéozoologie, idéologie, nécropole, offrande, banquet, sacrifice.

1. Introducció

Els animals han jugat un paper fonamental en les societats del passat, ja sigui com a mitjà de subsistència, com a mitjà de producció, com a recurs intercanviable o com a recurs acumulable. No obstant, els animals no s'han utilitzat només per raons econòmiques com l'aprovisionament d'aliments, de matèries primeres o de força de treball. També han tingut un paper fonamental en l'àmbit ideològic de les societats en tant que en formen part; i com a integrants, el seu estudi ens pot informar no només sobre qüestions econòmiques, sinó també sobre qüestions polítiques, ideològiques i socials.

En aquest sentit, a partir de l'estudi de les restes de fauna de contextos funeraris, podem avaluar quines pràctiques rituals es duïen a terme i la importància de l'animal com a instrument i objecte de poder i diferenciació social, i així conèixer quines eren les estratègies de poder i l'accés i ús diferencial dels animals i dels seus recursos¹. Les restes de fauna documentades en contextos funeraris poden ser el resultat de diverses activitats relacionades amb el difunt o amb les persones que van realitzar aquestes activitats. Ens poden estar documentant les ofrenes alimentàries que se li van fer com a part integrant del ritual destinat a alimentar el difunt durant el seu viatge cap a la mort. En aquest sentit, s'han documentat estructures funeràries que presenten una cambra interior per a les ofrenes amb una comunicació externa per on els familiars realitzarien les libacions i les ofrenes². També poden correspondre a les restes alimentàries dels banquetes que realitzaven amics i familiars una vegada enterrat el mort i en festivitats i dies assenyalats per recordar-lo. Aquestes dates podien ser el dia de l'enterrament i el novè dia després que simbolitzava el final del període de dol, el dia del seu aniversari, o festes generals com la *Parentalia*, la *Lemuria* o la *Rosalia* (Vaquerizo, 2001). També, però, poden formar part de l'aixovar del difunt, no tenint un caràcter d'aliment sinó un caràcter més aviat simbòlic, de forma que serien un objecte més de l'aixovar personal del difunt, com els animals de companyia que s'haurien sacrificat per acompanyar el seu amo, amb la finalitat d'ajudar-lo a realitzar el viatge que l'havia de dur cap a la mort definitiva (González, 2001). En aquest article, malgrat que és només una primera aproximació i un estudi preliminar de la fauna documentada en la necròpolis de Vila de Madrid³, s'hi pretén establir la procedència de les restes de fauna i les diferents activitats que les van produir per tal d'avaluar quines

pràctiques rituals s'hi van dur a terme i la importància i significació social dels animals implicats.

2. Material i mètode

El material que s'ha analitzat per dur a terme aquest estudi correspon a les restes de fauna recuperades durant les campanyes d'excavació 2000-2001 de l'estructura funerària col·lectiva de la necròpolis romana Vila de Madrid (Barcelona).

Aquesta estructura funerària ocupa un espai longitudinal d'uns 8,85 m de llarg per 5 m d'ample, que se situa al nord de la via funerària. Aquest espai, però, només es va poder delimitar pel sud, on es documentà un mur de tanca que li donaria una forma circular.

En aquest espai es van excavar prop de 100 enterraments, 18 dels quals corresponen a incineracions, que van tenir lloc en un interval temporal situat entre la segona meitat del segle II dC i mitjan segle III dC.

Per tal de realitzar aquest article s'han estudiat un total de 4.882 restes de fauna. Per a la determinació anatòmica i específica de cada resta i per a la variabilitat específica, s'han utilitzat diversos atlas i articles específics d'anatomia animal (Barone, 1976; Schmid, 1972; Boessneck, 1980; Klein; Cruz-Urbe, 1984) i s'ha consultat la col·lecció de referència del Laboratori d'Arqueozoologia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Per a la determinació de l'edat de mort dels diferents exemplars representats a partir de les restes dentàries, ja sigui per les seqüències d'erupció dental com pel grau de desgast dentari, s'han utilitzat els treballs de Schmid, 1972, Habermehl, 1980, Grant, 1982, i Payne, 1973. Per al cas específic d'èquids i cànids, s'ha consultat Levine, 1982; i Horard-Herbin, 2000, respectivament. Per a l'estimació de l'edat a partir de l'estat d'ossificació dels ossos, s'han seguit els treballs de Silver, 1980, i Barone, 1976.

3. Resultats

Les restes de fauna analitzades, malgrat que totes formen part de l'estructura funerària, provenen de registres dife-

* Laboratori d'Arqueozoologia. Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona. lidia.colominas@campus.uab.cat

1. Agraïments a Llorenç Alapont (SIAM, València) tant per la bibliografia facilitada com per la seva amabilitat.

2. Sobre ritual funerari, vegeu: Beltrán de Heredia Bercero en aquest mateix volum.

3. L'estudi d'aquest conjunt de restes de fauna forma part d'una tesi doctoral sobre la gestió dels animals durant els segles d'abans i després del canvi d'era, realitzada a la Universitat Autònoma de Barcelona i dirigida per la doctora Maria Saña.

UF	O/C	SUDO	BOTA	AVIS	VUVU	CACA	LECA	ORCU	AMF	CAFA	EQCA	Total
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	3	8
2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	5	10
7	5	3	2	0	0	0	0	0	0	1	20	74
9	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	5	17
11	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	4
12	3	1	0	1	1	0	0	0	0	8	68	101
17	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4	4	14
19	2	0	1	0	0	0	0	0	0	1	11	25
22	0	5	5	0	0	0	0	0	0	25	76	134
24	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	17	22
26	0	4	0	3	0	0	0	0	0	4	50	65
27	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	5
33	0	0	0	9	0	0	0	0	0	2	16	30
34	0	1	0	1	0	0	0	0	0	4	16	22
35	0	0	0	0	0	0	0	0	1	10	6	18
37	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	8	19
38	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3	15	30
40	0	1	0	0	2	0	0	0	1	0	8	12
43	2	0	0	1	0	0	0	0	0	8	18	30
45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15	15
50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5
626	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	12	13
680	3	5	6	0	0	0	0	1	0	3	17	128
729	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Total	17	20	19	16	3	1	1	1	2	83	394	557

Figura 1

Representació específica de les restes documentades en cada unitat funerària, on O/C: *Ovis/Capra*, SUDO: *Sus domesticus*, BOTA: *Bos taurus*, AVIS: restes d'aus, VUVU: *Vulpes vulpes*, CACA: *Capreolus capreolus*, LECA: *Lepus capensis*, ORCU: *Oryctolagus cuniculus*, AMF: restes d'amfibis, CAFA: *Canis familiaris*, EQCA: *Equus caballus*.

rents, i són el resultat de diferents activitats. En aquest sentit, a l'hora de realitzar l'estudi, s'ha decidit agrupar les restes de fauna segons la seva procedència: restes de fauna relacionades directament amb una unitat funerària i restes no relacionades amb cap tipus d'enterrament. A la vegada, però, per tal de documentar la importància i la implicació de cada espècie en les diferents activitats, en cada un d'aquests apartats s'ha tractat cada taxó individualment.

3.1. RESTES RELACIONADES AMB UNITATS FUNERÀRIES

El primer que volem destacar és el fet que no s'han documentat restes de fauna en totes les unitats funeràries. Dels diferents enterraments, s'hi van documentar restes de fauna únicament en 25, tots corresponents a inhumacions.

En aquests 25 enterraments s'han documentat 803 restes de fauna, de les quals el 69,4% s'ha pogut determinar a

nivell específic i anatòmic. En la figura 1 es pot veure la representació específica de cada unitat funerària.

Com ens mostra la figura 1, hi ha una elevada variabilitat pel que fa al nombre de restes de fauna documentades per unitat funerària, ja que la unitat funerària amb menys restes és la 729 amb només 2 i la que en té més és la 22 amb 134. A la vegada, però, hi ha molt poca variabilitat pel que fa a espècies representades, i se centra en sis taxons principals: *Equus caballus*, *Canis familiaris*, *Ovis aries*, *Capra hircus*, *Sus domesticus* i *Bos taurus*.

– Les restes d'*Ovis/Capra*

S'han recuperat 17 restes concentrades en cinc unitats funeràries. A nivell anatòmic s'ha de destacar que el 94% de les restes són de la part proximal de les extremitats (restes de corpus d'escàpules, diàfisis d'húmer, de fèmur i d'ulna i fragments de pelvis), una de les parts amb un contingut carni més elevat (fig. 2).

Pel que fa a les edats representades, s'ha documentat un individu d'entre 3 i 9 mesos i vuit d'entre 2 i 7 anys (fig. 6). Només s'ha documentat una diàfisi proximal d'húmer amb traces de desmembrament.

En canvi, el 47% de les restes presenta alteracions antròpiques produïdes en estar en contacte amb una font de

calor. Si bé totes aquestes restes presenten la totalitat de la superfície cremada, la coloració no és uniforme, i hi ha documentades superfícies blanques, grises i blanques i grises alhora. Aquest tipus d'alteració només es produeix com a resultat de l'exposició a una font de calor intensa i/o prolongada.

Aquestes restes cremades les trobem en les unitats funeràries 7, 11, 19 i 680.

- Les restes de *Sus domesticus*

S'han determinat 20 restes repartides en set unitats funeràries. S'han documentat totes les parts de l'esquelet amb un predomini de la part del cap (45%) i de la part proximal de l'extremitat posterior (30%) (fig. 2).

Aquestes restes corresponen com a mínim a 16 individus: 11, 3 dels quals són mascles, de més de 18 mesos; 4, un dels quals és mascle, d'entre 6 i 12 mesos d'edat; i un altre de menys de 6 mesos (fig. 6).

S'han documentat traces que ens mostren el processament d'aquests animals en una diàfisi d'una ulna, on s'han registrat traces de desmembrament, i en una epífisi distal-diàfisi medial d'un metatars II, on s'han registrat traces d'escorxament. Aquestes dues úniques restes amb traces de processament s'han documentat en la unitat funerària 680.

- Les restes de *Bos taurus*

S'han documentat 19 restes de 9 unitats funeràries diferents, que demostren com a mínim la presència de 13 individus, 2 de menys de 2,5 anys i 11 de més de 2,5 anys (fig. 6).

La majoria de restes (84,2%) formen part de les extremitats, amb una concentració de la seva part proximal (fig. 2). En quatre restes s'han documentat traces produïdes durant el processament dels animals, que evidencien les activitats de desmembrament en una epífisi distal-diàfisi distal d'un húmer i d'una tibia, i de descarnament en un corpus de mandíbula i en una diàfisi medial d'un radi.

- Les restes d'au

S'han determinat 16 restes provinents de 6 unitats funeràries. S'ha de destacar, però, la unitat funerària 33, on les 9 restes documentades corresponen a un mateix individu adult de talla mitjana que s'hauria dipositat sencer. Aquestes restes correspondrien a una au domèstica⁴.

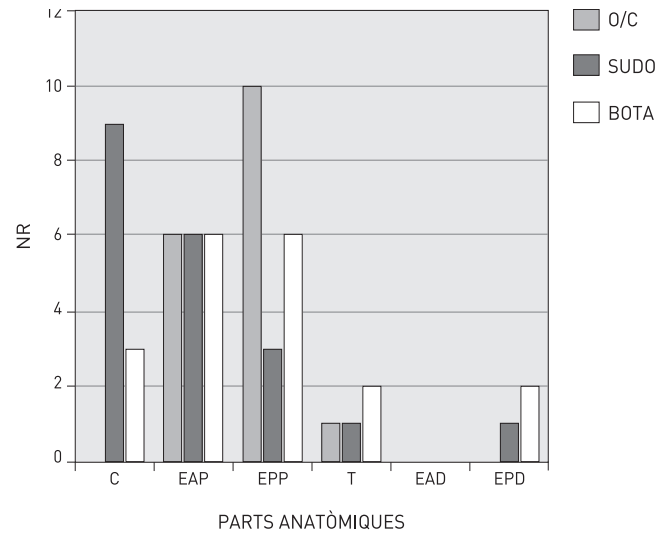


Figura 2

Representació anatòmica d'*Ovis/Capra*, *Sus domesticus* i *Bos taurus*, on C:cap, EAP: extremitat anterior proximal, EPP: extremitat posterior proximal, T: tronc, EAD: extremitat anterior distal, EPD: extremitat posterior distal.

- Les restes d'espècies salvatges

A part de les espècies domèstiques, s'han documentat tres restes de guineu (*Vulpes vulpes*) que corresponen a una vèrtebra cervical, a una epífisi proximal-diàfisi distal de fèmur i a una diàfisi medial d'húmer. També s'ha documentat una diàfisi medial d'un metàpode de cabirol (*Capreolus capreolus*) i una epífisi distal-diàfisi distal de fèmur de llebre (*Lepus capensis*).

- Les restes de *Canis familiaris*

S'han documentat 83 restes en 16 unitats funeràries (fig. 1), amb una distribució a nivell quantitatiu molt variable, ja que en la unitat funerària 7 només se n'ha documentat 1, i, en canvi, en la unitat funerària 22, n'hi ha 25, no havent-hi cap homogeneïtat entre unitats funeràries i quantitat de restes.

⁴ Vegeu annex "Notes sobre unes restes d'aus de la necròpolis de la plaça de la Vila de Madrid (Barcelona)" de Lluís Garcia Petit en aquest mateix volum, pp. 98-101.

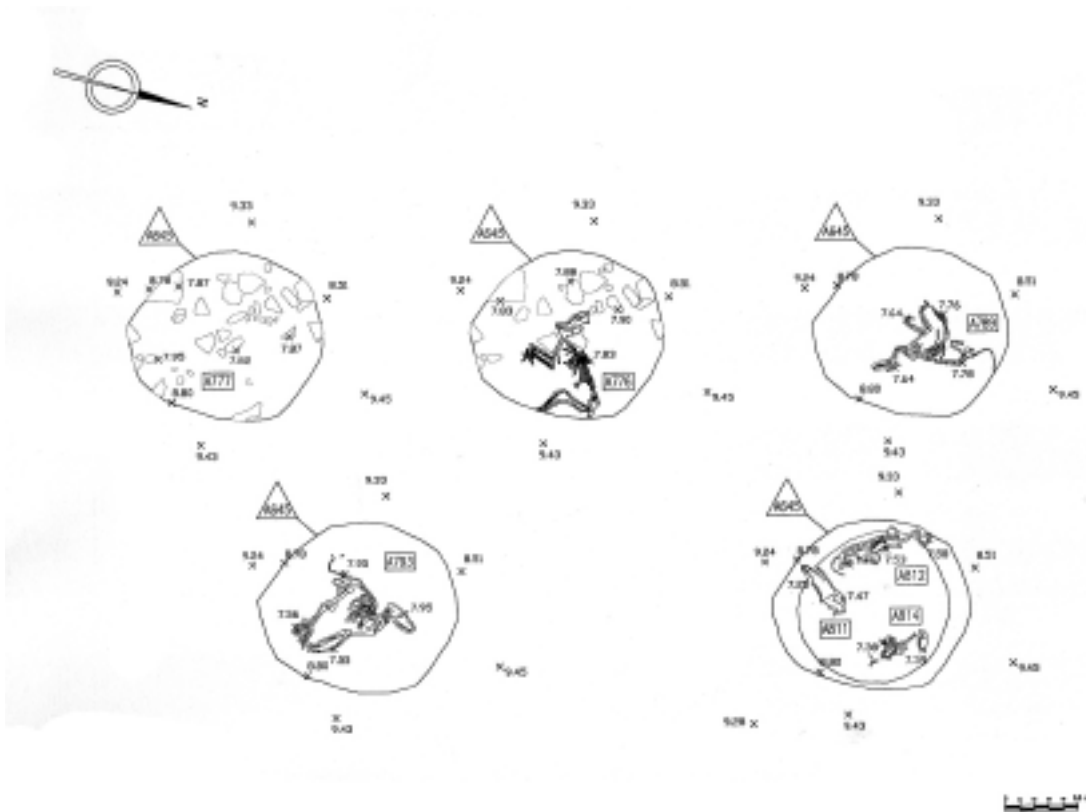


Figura 3
Planta de la
sitja/pou A645 amb
alguns dels gossos
trobat en posició
anatòmica.
(Dibuix: I. Pastor-
MHCB)

Entre aquestes restes s'han determinat totes les parts de l'esquelet, amb una representació significativa de les del tronc (32,5%) i del cap (21,7%). A partir d'aquestes restes s'han documentat 19 individus; 6 d'entre 5 i 12 mesos, 1 d'entre 12 mesos i 3 anys, i 12 de més de 3 anys (fig. 6). Cap resta presenta traces de processament ni de consum, ni termoalteracions produïdes per l'acció antròpica. Aquest fet, junt amb la representació anatòmica documentada i l'alt nombre d'individus representats, suggereix que, en contraposició a les restes d'ovicàpid, súid i bòvid, aquesta espècie no va patir cap tipus de processament ni va ser consumida, ja que va tenir un tractament diferenciat al de les altres tres exposades.

– Les restes d'*Equus caballus*

S'han documentat restes d'èquid en totes les unitats funeràries on s'han trobat restes de fauna d'altres espècies menys en una, i és l'espècie més ben representada pel que fa a nombre de restes (70,7% del total de restes determinades específicament).

Igual que en les restes de cànid, s'han documentat totes les parts de l'esquelet, amb un predomini de la part del

tronc (44%) i de la part del cap (20%). En les unitats funeràries 12, 19, 22, 26, 43, 45 i 680, s'han documentat connexions anatòmiques, i ha estat possible reconstituir parts d'alguns individus.

Pel que fa a les edats dels individus representats, se n'ha documentat un ventall molt ampli, i s'ha establert la presència de 3 individus nounats, 2 individus entre 1 i 2,5 anys, 6 entre 2,5 i 5 anys, 8 entre 5 i 10 anys, 26 entre 10 i 14 anys, i 2 de més de 14 anys, amb una majoria d'exemplars adults (fig. 6).

A diferència de les restes de cànids, s'han documentat traces de processament, però només en 10 restes (0,25%), que evidencien les activitats d'excòrcament en una, d'esquarterament en tres, de desmembrament en cinc i de descarnament en una. Un os carpal i un corpus de vèrtebra presenten alteracions a causa d'haver estat cremades.

3.2. LES RESTES DEL POU/SITJA A645

Com a estructura diferenciada de la resta i que no ha estat inclosa com a unitat funerària en aquest estudi, s'ha de destacar el pou/sitja A645.

En aquesta estructura es van documentar diversos estrats amb restes de fauna però no es va poder acabar d'excavar fins a trobar el final per la perillositat que implicava la seva fondària, tot i així es va registrar un total de 1239 restes de fauna. En aquest pou també es va documentar un esquelet humà que s'hi hauria llençat més que no pas enterrat. A més, s'ha evidenciat que els estrats documentats sota l'esquelet humà tenen una cronologia del segle I dC i que l'esquelet humà i l'últim estrat amb restes de fauna són posteriors⁵. Així doncs, sembla que el pou/sitja es va utilitzar en diversos moments amb finalitats diferents.

En documentar-se aquesta diferència cronològica, s'ha decidit de diferenciar dos nivells a l'hora de fer l'estudi. El nivell amb restes de fauna que es va documentar sota el mort i el nivell amb restes de fauna que es va documentar per sobre.

En aquest sentit, en el nivell del segle I dC s'han documentat 631 restes de fauna corresponents als esquelets de sis cànids trobats en connexió anatòmica durant el procés d'excavació del pou, i un crani sencer d'èquid.

A partir de l'anàlisi del patró de desgast de la corona dentària, s'ha pogut establir l'edat de mort dels cànids, amb un ventall prou ampli d'edats: 1 individu entre 5 i 12 mesos, 3 entre 12 mesos i 3 anys i 2 de més de 3 anys.

En documentar-se els esquelets sencers, s'ha pogut determinar el sexe dels individus a partir de la presència/absència de l'os peneà, i s'ha documentat 3 individus mascles, dos adults i un subadult. En aquest últim cànid, s'hi han documentat patologies en l'extremitat posterior esquerra que haurien afectat el calcani, el metatars III i el metatars V, encara amb les restes en procés d'estudi.

S'ha de destacar el fet que en l'esquelet del cànid juvenil s'han documentat traces fines en quatre costelles. A més, l'esquelet d'un dels cànids adults mascles presenta termoalteracions parcials en sis restes. El crani d'èquid correspon a un individu mascle amb una edat al voltant dels 6,30-9,30 anys.

Pel que fa al nivell posterior, s'hi han documentat 608 restes que corresponen als esquelets sencers de quatre cànids i a sis fetus de súids. En aquest cas s'han documentat tres cànids amb una edat de més de 3 anys i 1 d'entre 5 i 12 mesos. S'ha documentat l'os peneà en aquest últim cànid i en dos dels adults.

El cànid adult al qual no s'ha documentat l'os peneà, presenta una exostosi a la tibia esquerra que hauria afectat el calcani, els metatarsians i les primeres falanges d'aquesta extremitat posterior esquerra.

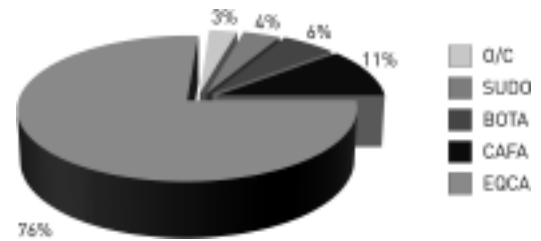


Figura 4
Percentatge de restes segons espècies animals representades.

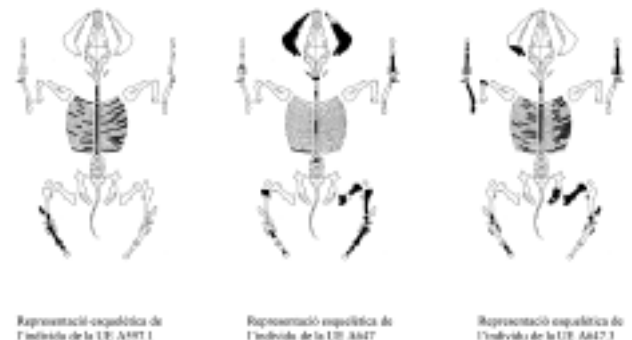


Figura 5
Representació esquelètica dels èquids documentats en connexió anatòmica.

5. Vegeu Beltrán de Heredia Bercero en aquest mateix volum.

NMI O/C	nounat	<3m	3-9m	9-24m	2-7a	>7a	Total
UF	.	.	1	.	8	.	9
NC	1	.	.	1	3	.	5

NMI SUDO	nounat	<6m	6-12m	12-18m	18-5a	>5a	Total
UF	.	1	4	.	11	.	16
NC	1	1	3	2	4	.	11

NMI BOTA	nounat	<6m	6-18m	18-30m	2,5-8a	>8a	Total
UF	.	.	.	2	11	.	13
NC	2	1	1	1	4	.	9

NMI CAFA	nounat	1-5m	5-12m	12-3a	3-10a	>10a	Total
UF	.	.	8	4	17	.	29
NC	1	3	3	.	6	.	13

NMI EQCA	nounat	1-2,5a	2,5-5a	5-10a	10-14a	>14a	Total
UF	3	2	6	8	26	2	47
NC	10	3	5	8	11	4	41

Figura 6

Taula amb el NMI i les edats de les espècies més representades per Unitats funeràries (UF) i per nivells de circulació (NC).

Malgrat que les restes són encara en procés d'estudi, s'ha pogut calcular l'alçada a la creu d'aquests animals, amb una variabilitat força important. L'individu més petit té una alçada a la creu de només 29 cm, en comparació al més gran que arriba als 60 cm. Els altres vuit gossos tenen una alçada a la creu entre 43 i 58 cm, i són de mida mitjana. Si comparem aquestes mides amb mides de gossos actuals, podem dir que els gossos mitjans tenen una alçada semblant als gossos d'atura o als bulldogs actuals. En canvi, l'individu més petit es podria comparar amb un pequinès i el més gran amb un santbernart.

A través de les mides del crani, també s'ha establert una tipologia cefàlica canina, que diferencia entre gossos dolicocefals, mesocéfals i braquicéfals (Lignereux, Regodon, Pavaux, 1991). A partir d'aquest estudi, els gossos del pou A645, dels quals s'han pogut prendre mides cranials, són entre dolicocefals i mesocéfals, amb una mida entre petita i mitjana.

3.3. RESTES NO RELACIONADES AMB CAP TIPUS D'ESTRUCTURA

Aquestes restes són les que no es van trobar durant el procés d'excavació en cap unitat funerària ni dins de cap altre tipus d'estructura. Són les restes de fauna que es van

documentar en els diferents nivells de circulació de l'estructura funerària durant els 100 anys en què es va utilitzar com a tal, amb un total analitzat de 2.840 restes.

La representació de les espècies domèstiques més documentades es pot veure en la figura 4. En una quantitat molt menys gran pel que fa al nombre de restes, també s'han documentat restes de conill i d'aus, i espècies salvatges com el cérvol o la guineu. També s'han arribat a documentar una resta de peix, una altra d'amfibi i dues de mol·lusc.

– Les restes d'*Ovis/Capra*

S'han determinat 49 restes (3%), i se n'han documentat totes les parts de l'esquelet. Hi ha un predomini, però, de la part proximal de les extremitats, la part amb més contingut carni, ja sigui de l'extremitat anterior (24,49%), o de l'extremitat posterior (26,53%). A partir d'aquestes restes s'han determinat 5 individus: 1 nounat, 1 entre 9 i 24 mesos i 3 de més de 2 anys (fig. 6).

Només s'han documentat dues restes amb traces antròpiques produïdes durant el processament de l'animal. Aquestes restes són una epífisi proximal-diàfisi distal d'un metatars amb traces d'escorxament, i una diàfisi medial de radi amb traces de descarnament. Una diàfisi distal de tibia també presenta una termoalteració total, que ha deixat la superfície de l'os de color negre.

Les alteracions documentades sobre les superfícies òssies no presenten només un caràcter antròpic. Els carnívors, i en concret els gossos, també van alterar les restes, ja que sis restes d'ovicàpid (un metàpode, dos radis, dos metatarsos i un metacarp) presenten alteracions en la superfície de l'os causades per les dents d'aquests animals en rosegat-los. La documentació d'aquesta activitat és molt útil a nivell interpretatiu, ja que ens està mostrant que els ossos van quedar a la superfície, ja sigui de manera intencional o no, durant un període de temps en el qual els gossos hi van poder accedir.

– Les restes de *Sus domesticus*

S'han documentat 73 restes (4%), a partir de les quals s'han pogut determinar 11 individus: un nounat, un de menys de 6 mesos, tres d'entre 6 i 12 mesos; dos, un mascle i un femella d'entre 12 i 18 mesos i quatre de més de 18 mesos, tres dels quals són mascles i un femella (fig. 6). La part anatòmica més ben representada és el cap (41,1%), seguida de la part proximal de les dues extremitats (38,3%).

Només dues restes presenten traces de processament, una diàfisi de metacarp amb traces de desmembrament i una diàfisi distal d'ulna amb traces de descarnament. Entre aquestes restes també s'ha documentat l'acció dels gossos, ja que un corpus d'escàpula i una diàfisi d'húmer haurien estat rosegades.

– Les restes de *Bos taurus*

S'han determinat 114 restes (6%), i s'han documentant totes les parts de l'esquelet. Hi ha, però, un predomini de la part proximal de les extremitats (38,6%), seguida de la part del cap (26,3%). En menor proporció se'n documenta el tronc (7,89%) i la part distal de les extremitats (5,26%).

A partir d'aquestes restes trobem representats 9 individus: dos nounats, un de menys de 6 mesos, un entre 6 i 18 mesos, un altre entre 18 i 30 mesos i quatre de més de 2,5 anys (fig. 6). El 17,54% de les restes presenta traces de processament, i s'hi documenten les activitats d'escorxament, esquarterament, desmembrament i descarnament. Altres alteracions documentades, però generades per agents naturals, són l'acció dels gossos, de les arrels i de l'aigua en el 6,14% de les restes, que han patit un procés deposicional complex en el qual, abans d'acabar enterrades i resultar afectades per l'acció de les arrels, van estar exposades a l'acció de l'aigua i dels gossos.

L'acció de l'aigua sobre les restes és visible perquè pot deixar abrasions en la superfície de l'os, ja que segons la seva intensitat fins i tot pot arribar a transportar les restes, i erosionar-ne la superfície.

– Les restes d'au

S'han documentat 27 restes, 9 de corresponents a un mateix individu juvenil i 9 més d'un mateix individu adult. Les altres restes corresponen a ossos aïllats de, com a mínim, dos individus adults.

– Les restes d'*Oryctolagus cuniculus*

S'han documentat només 5 restes de conills totes corresponents a la part proximal de les extremitats.

– Les restes d'espècies salvatges

Igual que en les restes de l'interior de les unitats funeràries, és molt reduïda la presència d'animals salvatges en els nivells de circulació de la necròpolis, ja que només s'hi ha documentat una resta de cérvol (*Cervus elaphus*) i dues de guineu (*Vulpes vulpes*).



Figura 7

Esquelet de cànid en connexió anatòmica trobat a l'interior de la sitja/pou A645, rebliment UE A777.
(Foto: F. Busquets-I. Pastor-MHCB)

– Les restes de *Canis familiaris*

S'han determinat 207 restes que corresponen com a mínim a 13 individus: un nounat, tres entre 1 i 5 mesos, tres més entre 5 i 12 mesos i sis de més de 3 anys (fig. 6). Hi trobem representades totes les parts de l'esquelet, amb un lleuger predomini de la part del tronc (34,16%), seguida de l'extremitat anterior (26,23%) i de l'extremitat posterior (20,30%), mentre que el cap és la part menys representada (19,30%). Aquesta distribució anatòmica ens mostra que la majoria d'individus es van dipositar sencers dins l'espai de la necròpolis.

En les restes de cànid també s'han documentat alteracions naturals en el 22,2% de les restes, que haurien estat causades per l'acció de l'àcid de les arrels, després que les restes haguessin quedat enterrades.

– Les restes d'*Equus caballus*

S'han documentat 1.458 restes, 303 de les quals es van trobar en connexió anatòmica durant el procés d'excavació de la necròpolis.

Aquestes restes en connexió corresponen al tronc d'un individu de més de 5 anys (UE A597.1) i als esquelets de dos èquids, un que tindria uns cinc anys d'edat en el



Figura 8

Esquelet de cànid en connexió anatòmica trobat a l'interior de la sitja/pou A645, rebliment UE A777.
(Foto: F. Busquets-I. Pastor-MHCB)

moment de la seva mort (UE A647.3) i un altre que en tindria més de cinc (UE 647) (fig. 5).

Amb les altres restes, malgrat no trobar-se en connexió *in situ*, sí que s'hi han pogut establir connexions durant el seu estudi al laboratori.

La majoria d'aquestes restes corresponen a la part del tronc (32,58%) i a la part distal de les extremitats (27,64%). En menor nombre també es documenten restes del cap (24,10%) i de la part proximal de les extremitats (15,68%). Aquesta representació esquelètica i el fet de trobar connexions i esquelets gairebé sencers, ens pot indicar que les carcasses dels cavalls es van dipositar originalment senceres.

S'han documentat, però, traces de processament en 35 restes (2,40%), que ens mostren que alguns d'aquests animals van patir alguna activitat de processament, ja que s'ha documentat l'esquarterament, l'escorxament i el desmembrament en les traces deixades sobre aquestes restes. També s'han documentat set restes cremades, quatre de les quals presenten tota la superfície alterada i les altres tres només estan cremades parcialment.

A part dels tres individus en connexió, també n'hi ha representats 38 més de diferents edats. S'han documen-

tat 10 individus nous, 3 d'entre 1 i 2,5 anys, 4 entre 2,5 i 5 anys, 6 entre 5 i 10 anys, 11 entre 10 i 14 anys i 4 de més de 14 anys (fig. 6). A part d'aquests esquelets de cavall, els únics animals que també s'han documentat sencers són els esquelets de cànids del pou/sitja A645.

4. Discussió

A partir dels resultats exposats, és evident que les restes de fauna estudiades en aquesta estructura funerària són el resultat de diferents activitats realitzades en un mateix espai durant un període llarg de temps. Així doncs, trobem restes de fauna que són el resultat d'ofrenes alimentàries per al difunt, restes que provenen de banquets funeraris o altres restes que formarien part de l'aixovar. Aquesta diversitat d'activitats queda palesa tant pel lloc on es troben les restes, per la variabilitat anatòmica documentada, per les traces de processament evidenciades, com per les espècies implicades.

4.1. RESTES DE FAUNA RESULTAT D'OFRENES ALIMENTÀRIES

L'anàlisi de les restes de fauna relacionades directament amb les unitats funeràries, ens ha permès de documentar una diferència molt important pel que fa a espècies, ja sigui pel que fa a nombre de restes com de parts esquelètiques documentades.

En aquest sentit, les restes d'ovicàprids, súids, bòvids i algunes restes d'aus, igual que les poques restes d'animals salvatges, són el resultat d'ofrenes alimentàries que s'haurien realitzat durant l'enterrament del difunt i per al difunt. La majoria d'aquestes restes són restes aïllades, corresponents a la part proximal de les extremitats, part amb més contingut carni, del qual se separava la millor part per al difunt. És en aquestes espècies on també s'ha documentat un major nombre de traces de processament i d'alteracions tèrmiques, que ens mostren que alguns d'aquests animals van ser processats.

L'edat de sacrifici més documentada amb diferència tant per a ovis com per a súids i bòvids és l'edat adulta (fig. 6), la qual cosa evidencia que per a aquestes activitats no se sacrificaven els animals que estiguessin en l'edat òptima per explotar la seva carn, sinó aquells que potser ja no es podien explotar en altres activitats, per tal de minimitzar la pèrdua a nivell econòmic que suposava el seu sacrifici. S'ha de tenir present, però, que aquesta possible selecció també podia fer-se per factors no econòmics, de caràcter ritual.



Figura 9
Crani d'èquid.
[Foto: F. Busquets-I. Pastor-MHCB]



Figura 10
Agrupació de restes d'èquid.
[Foto: F. Busquets-I. Pastor-MHCB]

Són molts els exemples coneguts d'època romana on també es documenten aquestes espècies com les més abundants en l'acte d'oferir aliments al difunt, com en la necròpolis de Can Bel, Pineda de Mar (Vaquerizo, 2001), la necròpolis de Rodez, Aveyron (Lignereux, Garric, Dausse et Columea, 1994) o la necròpolis de Sagnes à Pontarion, Creuse (Lintz, 2001).

En el cas aquí tractat, no hi ha cap espècie que predomini per sobre de les altres pel que fa als animals domèstics, on a més, com s'ha pogut veure, la representació de les espècies salvatges és mínima. Tampoc no s'ha documentat una concentració d'una única espècie en una unitat funerària concreta, ni la presència de les mateixes espècies en les mateixes unitats funeràries.

El que sí que és uniforme són les espècies utilitzades com a ofrenes alimentàries. Els animals utilitzats normalment com a aliment en contextos d'hàbitat, també són els que s'han utilitzat com a ofrenes alimentàries en contextos funeraris.

4.2. RESTES DE FAUNA QUE FORMEN PART DE L'AIXOVAR

No totes les espècies animals documentades en unitats funeràries tenen la mateixa funció. És el cas de les restes

de cànids, que no presenten traces de processament ni termoalteracions, se'n documenten totes les parts de l'esquelet i el grau de fracturació evidenciat és molt menys elevat que en les procedents d'ofrenes alimentàries, ja que el 33,7% de les restes estan senceres, i de les fragmentades, el 45,8% són fractures recents que s'haurien produït durant l'excavació o durant l'emmagatzematge.

Totes aquestes característiques ens fan pensar que no són restes alimentàries, sinó que poden ser animals que es van sacrificar i es van enterrar amb el seu amo com un objecte personal més. Són nombrosos els exemples de gossos enterrats per acompanyar el seu amo en el món romà. Hi ha exemples similars a la necròpolis de Fonte d'Amore, Sulmona (De Grossi Mazzorin, 1995), a l'àrea sacra de S. Omobono, Roma (De Grossi Mazzorin, Tagliacozzo, 1997) o a la necròpolis de Classe, Emilia Romagna (Farello, 1995).

Creiem que les restes de cànids aïllades documentades en unitats funeràries són el resultat d'una superposició d'enterraments ocorreguda durant el període en què es va utilitzar la necròpolis, que provocà una desconexió dels esquelets, cosa que impedí de documentar aquestes restes aïllades en posició primària.



Figura 11
Mandíbula i altres restes d'èquid.
(Foto: F. Busquets-I. Pastor-MHCB)



Figura 12
Agrupació de restes d'èquid al costat de l'ara A618.
(Foto: F. Busquets-I. Pastor-MHCB)

En època romana, els gossos no eren animals que es consumissin⁶, ja que gaudien d'un estatus diferent al dels altres animals domèstics, llevat del cavall. Molts gossos només tenien la funció d'animals de companyia, i eren animals de luxe o *toy dogs* (Cram, 2000), ja que és en aquestes cronologies quan comencen a fer-se molt freqüents el que s'anomenen "gossos nans", amb una alçada a la creu de només 20-35 cm. Aquest tipus de gos de mides molt reduïdes també ha estat documentat en l'estructura funerària de Vila de Madrid, on s'han documentat dos individus amb una alçada a la creu de 26 cm i un altre de tan sols 24 cm.

A part de les restes de cànid, potser algunes restes d'au també podrien respondre a aquesta mateixa pràctica, com les 9 restes de la unitat funerària 33, que correspo-

⁶ Es coneixen casos de gossos que sí que s'haurien consumit, però de manera ocasional, fruit més d'un hàbit local que d'una necessitat alimentària (Tarcan, Cordy, Bejenaru, Udrescu, 2000).

nen a un mateix individu, ja que tampoc no presenten cap tipus d'alteració antròpica.

4.3. RESTES RESULTAT DE BANQUETS FUNERARIS

Pel que fa a les restes documentades en els nivells de circulació de l'estructura funerària, també s'han detectat diferències tant a nivell d'espècies com de parts anatòmiques representades, com a resultat de diferents activitats. En aquest sentit, tornem a trobar una diferència substancial entre les restes d'*Ovis/Capra*, *Sus domesticus* i *Bos taurus* en relació amb les de *Canis familiaris* i *Equus sp.*

Les restes d'aquestes tres espècies, igual que les d'au i les poques restes d'animals salvatges, són el resultat de les deixalles dels banquets funerals realitzats dins del recinte funerari. Per aquesta raó, continuem documentant restes amb traces de processament i de consum dels animals, fracturacions intencionades i parts anatòmiques concretes, com la part proximal de les extremitats; a la vegada, però, que també es documenten altres parts anatòmiques, com restes corresponents al cap, que podrien significar el sacrifici d'aquests animals en el propi recinte funerari.

Aquest tipus de ritual està àmpliament documentat per les fonts escrites de l'època com un component més dels



Figura 13
Fragment de corpus
de costella de
mamífer de talla
mitjana amb
termoalteracions.
(Foto: Lídia
Colominas)



Figura 14
Fragment de diàfisi
d'os llarg de
mamífer de talla
gran bullit.
(Foto: Lídia
Colominas)

passos a seguir en l'enterrament del difunt, ja que una vegada enterrat aquest, la família havia de realitzar un ritual de purificació amb aigua i foc, amb el qual començava una sèrie de cerimònies en honor al mort que incloïen banquets. En les grans sepultures, aquestes cerimònies es podien realitzar en sales destinades a aquesta funció. És prou conegut un relleu que mostra el plànol d'una tomba enjardinada amb diversos edificis destinats al banquet, a les visites... (Abascal, 1991).

A nivell arqueològic, també es coneixen casos, com a la necròpolis de Baelo Claudia, (Vaquerizo, 2001) o la necròpolis de Valentia (Alapont, Arnau, 1998), per citar dos exemples coneguts situats a la península Ibèrica, on també s'han documentat restes d'aquests animals procedents de banquets funeraris.

4.4. LES RESTES DEL POU/SITJA A645

Hem cregut necessari diferenciar aquestes restes, ja que sembla que són el resultat d'una activitat diferent. No són restes de banquet funerari ni ofrenes alimentàries. Tampoc no sembla pas que siguin animals que formessin part de l'aixovar d'un difunt, ja que l'única persona enterrada a la qual podien estar associats, sembla que no corresponia a un enterrament, sinó que més aviat es va utilitzar aquest pou per llençar-lo. En aquest cas, el que tenim és un pou on s'haurien anat dipositant cànids sencers, un crani d'èquid i fetus de súids. Aquestes restes estarien acompanyades d'una àmfora Pascual I.

El gos en el món clàssic s'ha relacionat amb diverses divinitats i se li han adjudicat poders curatius. També s'ha dit que era el missatger entre el món dels vius i el dels morts (Gräslund, 2004). En aquest sentit, és coneguda la pràc-

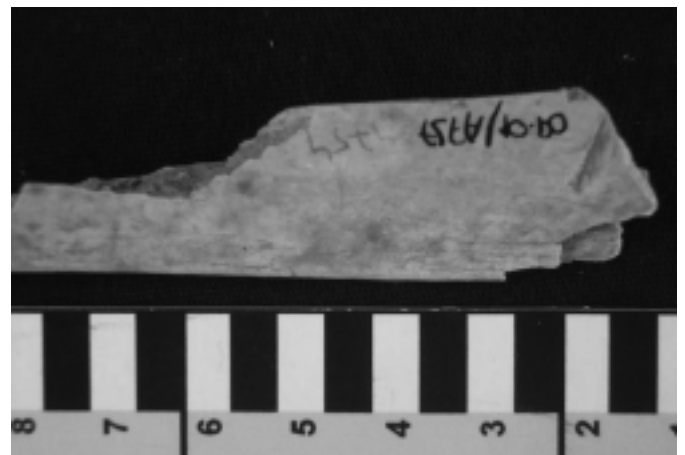


Figura 15
Fragment de costella de mamífer de talla gran amb traces
d'evisceració.
(Foto: Lídia Colominas)

tica de sacrificar gossos com a ofrena als déus des d'època prehistòrica.

A la necròpolis púnica de Cadis, s'hi han documentat diferents pous, des d'època púnica fins a època republicana i altimperial, on a dins s'han trobat esquelets sencers de cànids, acompanyats de restes ceràmiques. En aquest cas, aquestes restes s'han interpretat com sacrificis propiciatoris acompanyats de libacions (Niveau, 2004). En la ciutat romana de Verulamium (Anglaterra), al costat d'un temple de la primera meitat del segle I dC, es van excavar diferents pous, un dels quals contenia un crani humà i l'esquelet d'un gos juvenil (Fulford, 2001). En aquest cas, l'autor també suggereix que podrien ser pous rituals.



Figura 16
Comparativa de talles de fèmurs esquerres observades en diferents individus de *Canis familiaris*. (Foto: Lúdia Colominas)



Figura 17
Tíbia de *Canis familiaris* amb patologia. (Foto: Lúdia Colominas)

Sembla, doncs, que el pou/sitja A645 pot respondre al mateix tipus de ritual, en el qual se sacrificarien gossos i es farien ofrenes d'altres restes alimentàries, tant sòlides com líquides.

4.5. LES RESTES D'ÈQUID

Les restes d'èquid són les més problemàtiques a l'hora de documentar-ne l'origen i l'activitat que les va produir, sobretot les que s'han localitzat dins d'unitats funeràries. En època romana aquests animals no es consumien, malgrat que es coneixen prou casos en què es demostra que de manera esporàdica sí que es va practicar la hipofàgia (Lauwerier, 1999). Igual que els gossos, gaudien d'un estatus diferenciat respecte els altres animals domèstics, ja que eren uns animals reservats sobretot per a la guerra. En aquest sentit, el fet de documentar animals sencers o parcials en connexió anatòmica, malgrat documentar-ne restes amb traces de processament i termoalteracions, fa que descartem que aquestes restes fossin el resultat de deixalles de consum dels banquets funeraris o que corresponguessin a ofrenes funeràries.

En aquest cas, hi ha la possibilitat que els esquelets d'èquid corresponguessin al sacrifici de cavalls realitzat durant l'enterrament del difunt o a un ritual concret, com en el cas dels tres esquelets de cavall documentats a la necròpolis de can Trullàs, Granollers (Tenas, 1992). A nivell arqueològic no és freqüent documentar restes d'èquid en contextos de necròpolis d'època romana, malgrat que el cas que aquí ens ocupa tampoc és no un cas únic o aïllat. Se'n coneixen també altres casos, com el cementiri romà de Londres (Barbier, Bowsher, 2000), la necròpolis d'Ancosta de Sant'Ana, Lisboa (Costa, Duarte, Muralha, 2003), o el cementiri de Kesteren, Holanda (Lauwerier,

Hessing, 1992). En tots aquests casos, però, la presència de restes de cavall és problemàtica a nivell de registre, ja que no estan directament associades a cap enterrament, i es proposa una reutilització de l'espai de la necròpolis per tal de desfer-se d'aquests animals una vegada morts.

A Vila de Madrid s'han documentat restes en connexió anatòmica o carcasses semi-senceres tant a dins com a fora de les unitats funeràries. S'han determinat animals de totes les edats, tant infantils, juvenils com adults, i fins i tot nounats. També volem destacar el gran nombre de restes de cavall documentades, 1.854 (37,47%), en proporció a les altres espècies, quan normalment el taxó predominant és el porc. Tampoc no s'ha evidenciat una relació directa entre cavalls dipositats i persones enterrades, ja sigui per l'espai (cap cavall es pot associar directament a un individu enterrat) com per la mena de persones enterrades (de totes les edats i sexes, i corresponents a un nivell adquisitiu baix, en interpretar-se aquesta estructura funerària com una *collegia funeraticia*). Pel que fa a les fonts escrites, en el món romà només es coneixen sacrificis de cavalls relacionats amb les gestes militars, com la cerimònia religiosa de l'*October Equus*, en què se sacrificava un cavall de guerra a cops de javalina (Carrillo, 2003), i no es parla de sacrificis de cavalls en contextos funeraris. Aquests animals, a més, estaven reservats a les milícies, i s'assignaven als genets quan tenien com a mínim quatre anys d'edat, després d'haver-los ensinistrat (Lauwerier, Hessing, 1992). A partir de tots aquests factors exposats, una altra possibilitat que cal contemplar és que les restes d'èquid no tinguin un caràcter ritual, sinó que responguin a la utilització de l'espai de la necròpolis per a la deposició de cavalls, com a lloc on desfer-se d'aquests animals una vegada morts.

Es comencen a conèixer molts exemples de deposicions de cavalls i gossos en fosses d'època romana als afores de les ciutats, generades per la necessitat de desprendre's d'un animal mort que no es consumeix, com a Vertault, Côte d'Or (Arbogast *et alii*, 2002) on es van documentar dues fosses amb més de 40 cavalls, als afores del campament militar de Nijmegen, Holanda (Lauwerier, 1999) o a l'Orméon, Longueil-Sainte-Marie (Arbogast *et alii*, 2002), on es van documentar més de 1000 restes provinents de 40 cavalls.

En la fase preliminar de l'estudi en què ens trobem, hem de contemplar totes les possibilitats i procurar de no caure en repeticions de models ja establerts; ja que, tal com hem mostrat, la presència de cavalls en contextos funeraris és un tema complex que requereix un estudi aprofundit, que esperem de poder realitzar per tal de trobar respostes a aquesta problemàtica que se'ns planteja.

5. Conclusions

El més enllà en la religió romana era la fita a què s'havia d'arribar una vegada mort, però no de qualsevol manera. Per arribar-hi calia realitzar tota una sèrie de rituals per tal d'assegurar-se la protecció de les divinitats. Aquesta informació és la que ens ha arribat a través de les fonts escrites. Aquestes, però, rarament ofereixen una visió objectiva dels rituals, ja que reflecteixen l'estructura ideològica creada i posada al servei per i de les classes dominants. Per aquest motiu, creiem necessària la realització d'estudis com aquest, per tal de documentar, en aquest cas a partir de l'estudi de les restes de fauna, quins rituals realment es van dur a terme en una *collegia funeraticia* com la documentada en l'estructura funerària col·lectiva de Vila de Madrid.

A partir de l'estudi de les restes de fauna s'ha pogut documentar la pràctica ritual consistent a fer ofrenes al difunt, malgrat que no era una pràctica generalitzada en aquesta estructura funerària. També s'ha documentat la realització de banquets funeraris dins de l'espai de la necròpolis. Els animals que s'utilitzaven amb més freqüència en aquests rituals eren ovelles, cabres, porcs i bous, com també algunes aus; i era la part proximal de les extremitats la part anatòmica que més s'oferia al difunt i la que més es consumia en els banquets. La majoria d'aquests animals, a més, s'haurien sacrificat en edat adulta.

Una altra pràctica documentada és la del sacrifici d'animals de companyia, en aquest cas de cànids i potser d'al-



Figura 18
Escàpules dretes i esquerres de dos individus fetals de *Sus domesticus*.
(Foto: Lídia Colominas)



Figura 19
Pelvis, escàpula, radi, ulna i húmer d'un individu fetal de *Sus domesticus*.
(Foto: Lídia Colominas)

guna au, en què es mostra una utilització i significació diferencial dels animals segons les pràctiques rituals.

També s'ha pogut documentar un ritual de sacrificis de cànids i de libacions possiblement relacionat amb el pas del món dels vius al món dels morts, on el gos jugaria un paper de protector. Creiem, però, que l'estat actual de les investigacions i dels estudis de restes de fauna en aquestes cronologies, fa que encara hi hagi molts interrogants oberts.

Pel que fa a la presència d'èquids en contextos funeraris, s'haurà de comprovar si realment són el resultat d'una pràctica ritual, o si hi ha la coincidència, que comença a ser recurrent en aquestes cronologies, d'utilitzar aquests espais per desfer-se dels cavalls una vegada morts.

BIBLIOGRAFIA

- ABASCAL, J. M. 1991. "La muerte en Roma: fuentes, legislación y evidencias arqueológicas", a VAQUERIZO, A: *Arqueología de la muerte: metodologías y perspectivas actuales*, Còrdova, pp. 205-246.
- ALAPONT, L. ; ARNAU, B. 1998. "Los primeros pobladores de Valentia", *Revista de Arqueología*, núm. 204, pp. 34-45.
- ARBOGAST, R.-M.; CLAVEL, B.; LEPETZ, S.; MÉNIEL, P.; YVINEC, J.-H. 2002. *Archéologie du cheval*, Ed. Errance, París.
- BARBIER, B.; BOWSHER, D. 2000. "The Eastern Cemetery of Roman London. Excavations 1983-1990", *Molas Monograph*, núm. 4. Londres.
- BARONE, R. 1976. *Anatomie comparée des mammifères domestiques*, vol. I Osteologie 9(2 fascicles), Vigot Frères Éditeurs, París.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. "La *via sepulcralis* de la plaza Vila de Madrid. Un ejemplo del ritual funerario durante el Alto Imperio en la necrópolis occidental de *Barcino*", *QUARHIS*, núm. 3, pp. 12-63.
- BOESSNECK, J. 1980. "Diferencias osteológicas entre las ovejas (*Ovis aries Linné*) y cabras (*Capra hircus Linné*)", *Ciencia en Arqueología*, pp. 331-358.
- CARRILLO, J.-R. 2003. "El caballo en la república romana: ceremonias religiosas y juegos", a QUESADA SANZ, F.: *El caballo en la antigua Iberia*, pp. 241-253.
- COSTA, C.; DUARTE, C.; MURALHA, J. 2003. "Associações de restos de *Equus asinus* ao núcleo de necrópole romana da Encosta de Sant'Ana (Lisboa)", *Animais na Pré-história e Arqueologia da Península Ibérica-Actas do IV Congresso de Arqueologia Peninsular*, pp. 105-116.
- CRAM, L. 2000. "Varieties of dog in Roman Britain". *Dogs through time: and archaeological perspective*, BAR International Series, Oxford, pp. 171-180.
- FARELLO, P. 1995. "I cani tardo-antichi rinvenuti in un condotto fognario di Classe (RA)", *Atti del I Convegno Nazionale di Archeozoologia, Quaderni Pedusa*, núm. 1, pp. 295-308.
- FULFORD, M. 2001. "Links with the past: pervasive "ritual" behaviour in Roman Britain", *Britannia*, vol. 32, pp. 199-218.
- GONZÁLEZ, R. 2001. *El mundo funerario romano en el País Valenciano*, Casa de Velázquez.
- GRÄSLUND, A.-S. 2004. "Dogs in graves, a question of symbolism?". *PECUS: Man and animal in antiquity*, pp. 168-176.
- GROSSI, J. DE. 1995. "Sepoltura con cani nella necropoli di Fonte d'Amore Presso Sulmona". *Atti del I Convegno Nazionale di Archeozoologia, Quaderni Pedusa*, núm. 1, pp. 375-376.
- GROSSI, J. DE; TAGLIACOZZO, A. 1997. "Dog remains in Italy from the Neolithic to the Roman Period", *Anthropozoologica*, núm. 25-26, pp. 429-440.
- HORARD-HERBIN, M.-P. 2000. "Dog management and use in the late Iron age: the evidence from the Gallic site of Levroux, France", *Dogs through time: and archaeological perspective*, BAR International Series, Oxford, pp. 115-121.
- KLEIN, R. G.; CRUZ-URIBE, K. 1984. *The analysis of animal bones from archaeological sites*, The University of Chicago Press, Chicago.
- LAUWERIER, R. C. G. M.; HESSING, M. 1992. "Men, horses and the miss Blanche effect: roman horses burials in a cemetery at Kesteren, the Netherlands", *Helinium*, XXXII/1-2, pp. 78-109.
- LAUWERIER, R. C. G. M. 1999. "Eating horsemeat: the evidence in the Roman Netherlands". *Archaeofauna*, núm. 8, pp. 101-113.
- LEVINE, M. 1982. *The use of crown height measurements and eruption-wear sequences to age horse teeth. Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR. British Series 109, pp. 223-244.
- LIGNEREUX, Y.; GARRIC, L.; DAUSSE, L.; COLUMEAU, P. 1994. "Analyse ostéo-archéologique d'une fosse à offrande gallo-romaine de Rodez (Aveyron)", *Revue Méd. Vét.*, núm. 145, pp. 839-856.
- LIGNEREUX, Y.; REGODON, S.; PAVAU, C. 1991. "Typologie céphalique canine", *Revue Méd. Vét.*, núm. 142, 6, pp. 469-480.
- LINTZ, G. 2001. *La nécropole gallo-romaine des Sagnes à Pontarion (Creuse)*, Mémoire XX, Conseil Général de la Creuse, pp. 179-189.
- NIVEAU, A. M. 2004. "Sacrificios de cánidos en la necrópolis de Cádiz", *Huelva Arqueológica*, núm. 20, pp. 63-88.
- PAYNE, S. 1973. "Kill-off patterns in sheep and goats. The mandibles from Asvan Kale", *Anatolian Studies*, núm. 23, pp. 281-303.
- PRUMMEL, W.; FRISCH, H.-J. 1986. "A guide for the distinction of species, sex and body side in bones of sheep and goat", *Journal of Archaeological Science*, núm. 13, pp. 567-577.
- SCHMIDT, E. 1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*, Elsevier Publishing Company. Amsterdam, Londres, Nova York.
- TARCAN, C.; CORDY, J. M.; BEJENARU, L.; UDRESCU, M. 2000. "Consumption de la viande de chien: le vicus de Braives (Belgique) et les sites geto-daces et romaines de Roumanie", *Dogs through time: and archaeological perspective*, BAR International Series, Oxford, pp. 123-128.
- TENAS, M. 1992. *L'aplicació de mètodes d'excavació prehistòrica a un jaciment clàssic. El conjunt funerari de Can Trullàs. Granollers, Vallès Oriental*, Treball de recerca inèdit, Universitat Autònoma de Barcelona.
- VAQUERIZO, D. 2001. *Funus Cordubensis, Costumbres funerarias en la Córdoba romana*, Universidad de Córdoba.

Notes sobre unes restes d'aus de la necròpolis de la plaça de la Vila de Madrid (Barcelona)

Els ossos

El material objecte d'aquestes notes està format per tres lots procedents de les unitats estratigràfiques A617, A677 i A757, cadascun dels quals conté respectivament 9, 8 i 11 restes. L'estat de conservació de les restes és molt bo i això ha permès identificar-les totes per sota del nivell taxonòmic genèric de la classe *Aves*. Les dades osteomètriques recollides en l'inventari estan preses d'acord amb els criteris generalment acceptats establerts per Von den Driesch (1976). Estrictament, només 20 de les 28 restes es poden atribuir a l'espècie *Gallus gallus*, que correspon al que el llenguatge comú descriu amb diversos termes alhora: gall, gallina, pollastre, capó, pularda i altres. A efectes pràctics designarem el conjunt de l'espècie com "gallina". Les altres 8 restes només s'han pogut identificar com a pertanyents a l'ordre dels galliformes (al qual pertany la gallina), sense precisió de l'espècie ni tan sols de la família, d'acord amb els criteris definits amb molta precisió per Erbersdobler (1968) en la seva tesi doctoral, on posa de manifest els trets distintius de les espècies de grandària mitjana de l'ordre dels galliformes presents a Europa. Tanmateix, com veurem, les característiques dels tres lots ens permeten de concloure que totes les restes corresponen a la mateixa espècie: la gallina.

El primer lot, de la unitat estratigràfica 617, està format per dos coracoides sencers, un de cada costat, dos húmer sencers, també un de cada costat, una epífisi distal d'ulna dreta, dos fèmurs sencers, un de cada costat, i dues epífisis distals de tibiotars, una de cada costat. Tots corresponen a un individu juvenil d'unes quantes setmanes i la proporció que mantenen les restes entre si, afegida al fet que el nombre mínim d'individus és d'ún, ens fa pensar que ens trobem davant d'un sol animal.

A la unitat estratigràfica 677 s'hi han determinat una diàfisi de coracoide esquerra, un húmer esquerra sencer, una epífisi proximal d'húmer dret, una epífisi distal d'ulna dreta, un carp-metacarp esquerra sencer, un fragment de pelvis, una epífisi distal de fèmur dret i un tibiotars esquerra gairebé sencer. El nombre mínim d'individus és

també d'ún i les proporcions entre els ossos també són coherents per interpretar que es tracta d'un sol espècimen. Per les dimensions es tracta molt probablement d'un mascle; és a dir, d'un gall.

El tercer conjunt prové de la unitat estratigràfica 757 i està format per un coracoide esquerra sencer, una epífisi proximal de coracoide dret, un húmer esquerra sencer, una ulna esquerra sencera, un fèmur dret sencer, dues epífisis proximals i dues de distals de sengles tibiotarsos dret i esquerra, un tars-metatars dret sencer i una epífisi proximal de tars-metatars esquerra. Les fractures dels tibiotarsos són molt recents i ens fan pensar que els ossos estaven sencers abans de ser extrets del sediment, una constatació que s'afegeix a les mateixes que hem fet per als dos lots anteriors i que ens indueixen a pensar també que ens trobem davant d'un únic individu. En aquest cas les dades osteomètriques semblen indicar més aviat, sense que es pugui afirmar categòricament, que es tracta d'una femella, una gallina.

El bon estat general de conservació de les restes, afegit al fet que tots els fragments d'ossos llargs presenten una superfície de fractura clarament recent, ens fan pensar que els ossos estaven dipositats sencers. Fins i tot es podria pensar que altres restes dels mateixos animals s'han perdut pel pas dels segles o, especialment els ossos més petits i més fràgils, durant el procés d'excavació, i concloure, per tant, que originalment es van dipositar els animals sencers. Però creiem que en aquest cas, malgrat tot, haurien quedat més restes conservades, especialment les dels ossos més robusts: carp-metacarp, fèmur, tars-metatars, i fins i tot la part proximal de l'esternó.

Tot i que la presència de restes de gallina en enterraments està documentada en altres jaciments, tant catalans com europeus (vegeu per exemple Asskamp, Kokabi, Wahl, 1987; Lauwerier, 1993; Méniel, 1992), malauradament la manca notable d'estudis exhaustius i detallats sobre l'avifauna dels jaciments arqueològics, encara més punyent si ens referim a època romana i posterior, no permet aprofundir gaire en la interpretació de

* CNRS, col·laborador del Museu de Ciències Naturals. lgp@pangea.org

UE	Os	Costat	Part	Determinació	Mesures	Notes
A 757	coracoide	esquerre	(sencer)	<i>Gallus gallus</i>	GL:49,77	
A 757	coracoide	dret	proximal	<i>Gallus gallus</i>		
A 757	húmer	esquerre	sencer	<i>Gallus gallus</i>	GL:66,52 Bp:12,70 Bd:14,05	
A 757	ulna	esquerre	sencer	<i>Gallus gallus</i>	GL:65,62 Dp:11,82 Dd:8,77	
A 757	fèmur	dret	(sencer)	<i>Gallus gallus</i>	Bd:13,19 Td:10,94	
A 757	tibiotars	dret	proximal	<i>Gallus gallus</i>	Dp:18,30	
A 757	tibiotars	dret	distal	<i>Gallus gallus</i>	Bd:10,36 Td:10,37	
A 757	tibiotars	esquerre	proximal	<i>Gallus gallus</i>	Dp:18,09	
A 757	tibiotars	esquerre	distal	galliformes		
A 757	tarsmetatars	dret	sencer	<i>Gallus gallus</i>	GL:70,27 Bp:11,35	
A 757	tarsmetatars	esquerre	proximal	<i>Gallus gallus</i>	Bp:11,44	
A 677	coracoide	esquerre	diàfisi	galliformes		
A 677	húmer	esquerre	(sencer)	<i>Gallus gallus</i>	GL:76,14 Bp:19,83 Bd:16,01	
A 677	húmer	dret	proximal	<i>Gallus gallus</i>	Bp:20,01	
A 677	ulna	dret	distal	<i>Gallus gallus</i>	Dd:9,83	
A 677	carpmetacarp	esquerre	(sencer)	galliformes		
A 677	pelvis	esquerre	fragment	<i>Gallus gallus</i>		
A 677	fèmur	dret	distal	<i>Gallus gallus</i>		
A 677	tibiotars	esquerre	(sencer)	<i>Gallus gallus</i>	GL:116,15 Dp:21,71 Bd:11,54 Td:12,15	
A617	fèmur	dret	sencer	<i>Gallus gallus</i>		juvenil
A617	fèmur	esquerre	sencer	<i>Gallus gallus</i>		juvenil
A617	húmer	dret	sencer	<i>Gallus gallus</i>		juvenil
A617	húmer	esquerre	sencer	<i>Gallus gallus</i>		juvenil
A617	coracoide	dret	sencer	galliformes		juvenil
A617	coracoide	esquerre	sencer	galliformes		juvenil
A617	ulna	dret	distal	galliformes		juvenil
A617	tibiotars	esquerre	distal	galliformes		juvenil
A617	tibiotars	dret	distal	galliformes		juvenil

Relació de les restes d'aus trobades a la necròpolis (campanya 2000-2003).

les restes de la Vila de Madrid. Si ens centrem en l'època romana, Lauwerier (1993) afirma que la gallina és la segona espècie més present en enterraments humans d'època romana, després del porc, tant a Gran Bretanya com a la resta d'Europa. I encara que només es basa en l'estudi de 15 necròpolis, altres autors comparteixen aquesta afirmació (Lepetz, 1996). Lauwerier considera que aquesta importància està relacionada amb el fet que la gallina era un aliment de luxe, una característica que va mantenir durant molts segles i que la van dur a ser una de les carns més apreciades en les taules nobles medievals (vegeu per exemple Greewe, 2005; Maranges, 2006). De fet, fins fa poques dècades encara era un menjar de festa en la nostra societat.

Però a banda de la consideració luxosa que pogué tenir aquest animal, o potser precisament per això, cal tenir en

compte que aquest ocell, domesticat en el tercer mil·lenni abans de Crist a la vall de l'Indus (Garcia, 2002), documentat al nostre país almenys des del segle VI aC (Garcia, 1999a, 1999b) i que encara es troba en estat salvatge al sud-est asiàtic (McGowan, 1994), ha tingut un valor simbòlic remarcable en moltes cultures, sobretot vinculat al mascle, el gall. A Grècia, el gall s'associava principalment a tres divinitats: Apol·lo, que guiava la sortida del Sol, Hermes, perquè el cant del gall era una crida al treball, i Esculapí, per les virtuts que proporcionen anar a dormir i llevar-se d'hora (McGowan, 1994). Però aquest animal era també l'emblema d'Attis, déu solar que va ressuscitar (Ronecker, 1994), i apareix en diversos mites referents a altres divinitats (De Sike, 1996). D'altra banda, l'escriptor romà en llengua grega Claudi Eliani parla de l'existència, cap al segle III aC, d'un temple dedicat a Hèracles i la seva dona Hebe, en el qual es criaven galls i gallines per separat (Eliano, 1989). La simbologia del gall fins i tot ha perdurat fins a èpoques ben recents en la nostra societat en forma de pràctiques tradicionals, com el costum de donar la cresta del gall a l'hereu de la casa o la creença que posar un ou acabat de

pondre a l'ull millora la vista. En realitat, segons molts autors (De Sike, 1996; Francesch, 1998; Vendries, 2003) la seva expansió va estar més lligada inicialment a pràctiques religioses que no pas a la seva aportació alimentària. Aquestes pràctiques sembla que incloïen, entre d'altres, les baralles de galls, molt apreciades per perses i mesopotàmics (Francesch, 1988) i perfectament documentades a Grècia des del segle VI aC (Bruneau, 1965); unes baralles que encara es practiquen actualment a molts llocs del món, fins i tot en algunes grans ciutats occidentals, encara que sigui de manera il·legal (Cegarra, 1996).

L'ou

A més de les restes òssies, la necròpolis de la Vila de Madrid de Barcelona ens ha lliurat un altre vestigi ornitològic, molt més rar en jaciments arqueològics. Es tracta d'un ou gairebé sencer, que fa uns 44 mm de llarg (està incomplet) per 30,5 d'ample, i que va aparèixer sobre una base vegetal de palla o herbes dins d'un recipient cobert. No hi ha estudis comparatius sobre la determinació dels ous de jaciments arqueològics, però és versemblant pensar que correspongui també a una gallina, sobretot si tenim en compte que els ous de les altres espècies més habituals en aquests tipus de jaciments són clarament més grans (oca, ànec coll-verd o domèstic) o més petits (colom, petits passeriformes). De tota manera, les seves dimensions el situen a la part baixa de l'espectre de variabilitat dels ous de gallina, per la qual cosa correspondria segurament a una raça nana de la grandària de les conegudes actualment com a quiquines o periquines. En tot cas, sabem per les fonts que les races nanes ja eren ben conegudes en època romana.

Les restes d'ou no són gaire freqüents en jaciments arqueològics, principalment per la seva extrema fragilitat. L'ou, símbol del renaixement, la fertilitat, l'eternitat, és un element molt important en els rituals funeraris fenicis (Ramos, 1990) i a la península Ibèrica es troba principalment en rituals de fundació ibèrics (Rafel, 1985; Belarte i Sanmartí, 1997), encara que la seva utilització ritual perdura fins a l'alt imperi romà (Pérez, 1998). A Catalunya tenim els exemples del turó de Ca n'Oliver de Cerdanyola (Barrial, Cortadella, 1986), de la penya del Moro de Sant Just Desvern (Miró, Molist, 1990), del turó dels Dos Pins de Cabrera de Mar (Miró, 1992) i de l'antic portal de Magdalena de Lleida (Lorient, Oliver, 1992), on un ou va aparèixer dins d'una gerra (Pérez, 1998). També n'hi ha fora de Catalunya i, encara que en

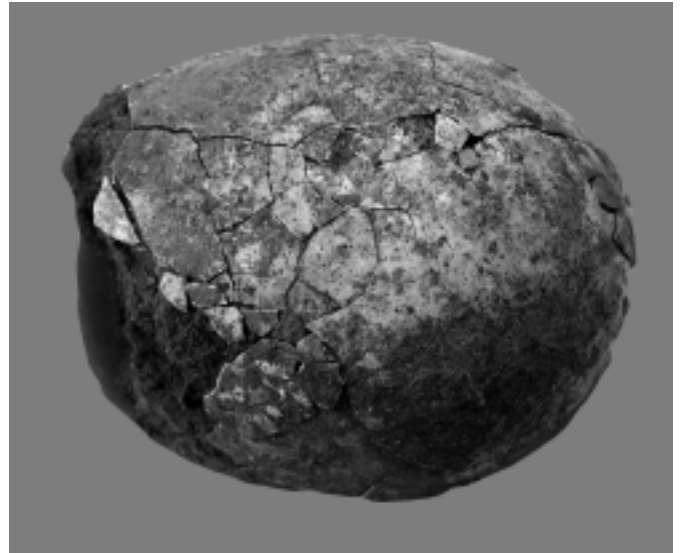


Figura 20

Ou trobat a l'interior d'una cassola de Ceràmica Africana de Cuina, com a ofrena funerària. Necròpolis de la plaça de la Vila de Madrid. Context estratigràfic: finals segle II-inicis del segle III dC. (Foto: MHCB)

cap dels casos es tracta de necròpolis, sí que semblen vinculats a algun tipus d'enterrament; una vinculació, la de l'ou amb el món funerari, que és perfectament vigent en època romana (Pérez, 1998).

BIBLIOGRAFIA

- ASSKAMP, R., KOKABI, M., WAHL, J. 1987. "Das römische Brandgrab von Altdorf, Gde. Ettenheim [Ortenaukreis]", *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, núm. 12, Stuttgart, pp. 325-363.
- BARRIAL, O., CORTADELLA, J. 1986. "Trobada d'un sacrifici al poblat ibèric laietà del Turó de Ca n'Olivé de Montflorit (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)", *Estudios de la Antigüedad*, núm. 3, pp. 133-135.
- BELARTE, C., SANMARTÍ, J. 1997. "Espais de culte i pràctiques rituals a la Catalunya protohistòrica", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, núm. 18, pp. 7-32.
- BRUNEAU, P. 1965. "Le motif des coqs affrontés dans l'image antique", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, núm. 89, pp. 90-121.
- CASAS, J.; RUIZ DE ARBULO, J. 1997. "Ritos domésticos y cultos funerarios. Ofrendas de huevos y gallináceas en villas romanas del territorio emporitano (Siglo III d.C.)", *Pyrenae*, núm. 28, pp. 221-227.
- CEGARRA, M. 1996. "Le coq et l'homme", *Ethnozootechnie*, núm. 58, pp. 31-36.
- DE SIKE, Y. (1996). "Du coq à l'âme. Parcours, tours et détours du coq dans le monde hellénique", *Ethnozootechnie*, núm. 58, pp. 13-24.
- DRIESCH, A. von den 1976. "A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites", *Peabody Museum Bulletin*, núm. 1, Harvard-IX.
- ELIANO, C. 1989. *Historia de los animales*, Edició de José Vara Donado, Akal/Clásica, Madrid.
- ERBERSDOBLER, K. 1968. *Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postkranialen Skeletts in Mitteleuropa vorkommender mittelgrosser Hühnervögel*, Dissertation, Institut für Paläoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin, Munic.
- FRANCESCH, A. 1998. *Gallinas de raza*, Colección Biblioteca Avícola 1, Arte Avícola Publicaciones, Valls.
- GARCIA, L. 1999a. "Les aus", a MARTÍN, A. *et alii* (dir.): *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*, Monografies d'Ullastret, núm. 1, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Ullastret, pp. 295-297.
- GARCIA, L. 1999b. "Les restes d'au", a AQUILUÉ, X. (dir.): *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual*, Monografies Emporitanes núm. 9, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Empúries (Girona), pp. 623-624.
- GARCIA, L. 2002. "La migration du coq: de l'extrême orient à la Méditerranée", a GARDEISEN, A. (ed.): *Mouvements ou déplacements de populations animales en Méditerranée au cours de l'Holocène*, BAR International Series núm. 1.017, pp. 73-82.
- GREWE, R. (ed.) 2003. *Llibre de Sent Soví. Llibre de totes maneres de potatges de menjar*, Editorial Barcino, Barcelona.
- LAUWERIER, R. C. G. M. 1993. "Bird remains in roman graves", *Archaeofauna*, núm. 2, pp. 75-82.
- LEPETZ, S. 1996. "L'animal dans la société gallo-romaine de la France du Nord", *Revue Archéologique de Picardie*, especial 12.
- MARANGES, I. 2006. *La cuina catalana medieval, un festí per als sentits*, Rafael Dalmau, ed., Barcelona.
- MC GOWAN, P. J. K. 1994. "Family Phasianidae (Pheasants and Partridges)", a HOYO, J. del; ELLIOTT, A.; SARGATAL, J. (eds.): *Handbook of the birds of the world*, 1. Lynx Edicions, Barcelona.
- MÉNIEL, P. 1992. *Les sacrifices d'animaux chez les gaulois*, Éditions Errance, París.
- MIRÓ, C., MOLIST, N. 1990. "Elements de ritual domèstic al poblat ibèric de la Peña del Moro (Barcelona)", *Zephyrus XLIII*, pp. 311-319.
- MIRÓ, J. M. 1992. "Estudio de la fauna de la necrópolis ibérica "Turó dels Dos Pins" (Cabrera de Mar, El Maresme, prov. Barcelona): un ejemplo de arqueozoología en contextos funerarios", *Archaeofauna*, núm. 1, pp. 157-169.
- PÉREZ, A. 1998. "Tres casos de rituales fundacionales o propiciatorios en construcciones domésticas en el alto imperio romano. ¿Latinidad o indigenismo?", *Arys*, núm. 1, pp. 195-206.
- RAMOS, M. L. 1990. *Estudio sobre el ritual funerario en las necrópolis fenicias y púnicas de la Península Ibérica*, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, Madrid.
- RONECKER, J.-P. 1994. *Le symbolisme animal*, Éditions Dangles, Saint-Jean-de-Braye.
- VENDRIES, C. 2003. "Le coq dans l'antiquité gréco-romaine", a *Le coq, histoires de plume et de gloire*, Musée départemental de l'Abbaye de Saint-Riquier, pp. 24-30.